

AZ ŐSTÖRTÉNETI KONFERENCIA HOZADÉKA

Róna-Tas András

Bevezetőként engedjenek meg néhány szubjektív megjegyzést. Vásáry István megemlítette, hogy mintegy negyven éve alakult meg Szegeden a Magyar Őstörténeti Munkaközösség. Az akkori több mint harminc résztvevő közül ezen a konferencián ketten szerepelünk csak, Vásáry István és jómagam. Ez azt mutatja, hogy van hagyomány és van megújulás. Öröm volt és megnyugtató érzés, hogy az elmúlt időszak alatt kialakult egy magas színvonalat képviselő új tudós gárda, amely előadásaival továbbvitte azt az ügyet, amelyet a szegedi munka kezdetén még közöttünk élt, de azóta már köreinkből eltávozott kiváló tudósok, Györffy György, László Gyula, Bóna István, Kristó Gyula, Engel Pál, Szűcs Jenő, Szádeczky-Kardoss Samu, Hajdú Péter, Benkő Lóránd, Ligeti Lajos és sokan-sokan mások hagytak ránk.

Az előadásokból néhány dolgot emelek most ki, a többit majd a konferencia előadásait tartalmazó kötetben olvashatják. A tudományok széles skálája vonult fel, a régésztől a biológián, a nyelvészen, a néprajzon, a történettudományon, a művelődéstörténeten és tudománytörténeten át a régészeti rekonstrukcióig. Megszólaltak a társadalomtudományoknak a mai nemzeti és csoporttudattal foglalkozó kutatói. Szót kaptak, ha csak egy-egy előadó által idézetten is a történeti természettudományok, elsősorban a kormeghatározásban és az éghajlat- és környezettörténetben illetékes szakmák. Ez egy valódi tudományok közötti együttműködés konferenciája volt. Ez példamutató.

A magyar őstörténet kutatásának kulcskérdései szinte mind szóba kerültek:

1. Óshazák és vándorlási utak. Még mindig előkerül a szibériai óshaza kérdése, pedig tudjuk, ennek nyelvészeti alapjait megcáfolták, s az obi-ugorok később vonultak át az Urál nyugati oldaláról a keleti oldalra. Ha vannak mellette régészeti érvek, azokat külön kell megvitatni.
2. Hol volt Etelköz, mennyi ideig tartott a török–magyar együttélés? Akárhonnan volt is, a török–magyar együttélés hosszú volt, több száz évig tartott. Ezt a török jövevényszavak nem is mennyiségi, de minőségi mutatói sugallják.
3. Megélték-e az avarok a honfoglalást, mi volt a szerepük a magyarság kialakulásában? De miért nem merült fel az, hogy a magyarság bejövételét megélt avarok szlávul beszéltek, de avar etnikai tudatúak voltak? Tehát: honnan jöttek és

kik voltak, akik a 9. század végén a Kárpát-medencét elfoglalták, és kiket találtak itt? Közös módszerünk pedig a rekonstrukció.

Új eredményeket ígér, hogy szaporodnak és egyre nagyobb területről kerülnek elő a honfoglalással egy időben vagy annál *később* keletkezett olyan leletek, amelyek biztosan a magyarsághoz köthetők, növelve a „keleten maradt” magyarokról szóló ismereteinket. Itt természetesen örvendetes az ottani kutatókkal való együttműködés megújulása, és szükséges a továbbfejlesztése. Úgy látom, hogy Levédia ügyében a történettudomány, névtudomány és régészet azonos véleményre jutott, viszont Etelköz fennállásának idejéről és határaival kapcsolatban még maradtak nyitott kérdések.

A honfoglalás előtti Kárpát-medence nyugati részéről az amúgy is gazdag leletanyag tovább gyarapodott, s a nagy magyar győzelemmel járó 907-es *Brezalauspurc*-i csata helyéről folytatott vita is talán lezárulhat azzal, hogy ez Zalavárnál és nem – mint Aventinus téves azonosítása nyomán gondolták – Pozsonynál történt. A szaporodó mosaburg/zalavári leletek között is feltűnő egy latin betűkkel írt görög szöveg és rovásjelekkel írt török istennév (vagy inkább tamga), amely még vizsgálatra szorul, továbbá néhány glagolita írásos töredékfelirat. A magyar honfoglalás előtt a helyi lakosság és a honfoglalók közötti érintkezések kezdetei, az asszimiláció régészeti is kísérhető folyamatai több figyelmet érdemelnek. Ugyanakkor helyes volt felhívni a figyelmet arra, hogy a korábban végzett paleoszerológiai vizsgálatok nem hoztak előrelépést, míg az újabb genetikai kutatások igen meglepő eredménnyel jártak, ha igazolható, hogy Harta–Freifelden eltemetett 19 egyén semmilyen rokonságban nem állt egymással. Az viszont nem meglepő, de új eredmény, hogy a korai besenyő települések régészeti anyagát – mint ahogy a székely- és a kabargyanús temetők anyagát – sem lehet elválasztani szigorú régészeti kritériumok alapján. Általában véve is sok érv szól az avar vagy pontosabban az avar kori népesség Árpád-kori továbbélése mellett. Csak egyet lehet érteni azzal, hogy a tárgytipusok belső kronológiájának feldolgozásában még maradtak fontos tennivalók.

Úgy látszik, még nem jutott nyugvópontra a nomád–félnomád vita, s újra napirendre került a honfoglalás többszörös időpontjának kérdése is. Ezeket a vitákat jó lenne lezárni. A pusztán nomád típus és annak Kristó Gyula által felelevenített formája semmilyen komolyan vehető érveléssel nem támasztható alá, egy sokat idézett bizánci forrás értelmezése pedig tévesnek bizonyult. A fejlett mezőgazdasági szókincset is tükröző török jövevényszavak régészeti megjelenését is figyelembe vették azok, akik a magyarság állattartó, gabona- és gyümölcsstermelő voltát hangsúlyozták. Ezért fordul a kutatás fokozott érdeklődéssel a

településrégészet felé. Ennek legújabb eredményei azt mutatják, hogy a ház- és településformák a honfoglaláson átívelő folyamatosságot tükröznek.

Igen fontos az a megállapítás, hogy az avar korban a Kárpát-medencében valóságos népe sségrobbanás következett be. A korai avar temetők embertani anyagának mindössze 1%-át kitevő, erős mongoloid vonásokkal rendelkező népesség elhamarkodott etnikumhoz való kötésétől óvniék, azonban az övtípusok szerinti csoportosítás gyümölcsözőnek bizonyulhat. El kell fogadnunk azt az eredményt, hogy a korai, közép és késő avar kori népesség zöme europid, és ezen belül két alcsoportra osztható. Ugyanakkor e népesség folyamatossága a korai Árpád-korban kimutatható. Ami a magyar honfoglalókat illeti, megerősítést nyert az a korábbi kutatási eredmény, hogy a honfoglalók antropológiailag két csoportra oszthatók. Az is kiderült, hogy az egyik európai, a másik belső-ázsiai kapcsolatokat mutat. Itt ismét óvniék azonban az etnikai azonosítás csapdájától, a helyi és környékbeli kutatók különösen elfogultak, s minden régi leletet a saját autochtonitásuk bizonyítására használnak fel. Abban azonban egyet kell értenünk, hogy a magyar nép a Kárpát-medencében alakult ki véglegesen, s a későbbi időszakokban – mint a honfoglaláskor – az itt talált és a bevándorolt népesség lassan egységesülő, majd ismét differenciálódó népe áll előttünk. Az antropológia mellett a modern genetika is úgy fogalmaz, hogy önmagában heterogén, de egységesnek nevezhető alapnépe sséggel kell számolnunk. Nagyon figyelemreméltó az a kutatási eredmény, mely szerint az egyes települések közötti mozgás már mai genetikai eszközökkel is nyomon kísérhető, és van eset, amikor több a különböző temetőkben elhantolt egyedek közötti egyezés, mint az azonos temetőkbe temetettek közötti kapcsolat.

Igen fontos a genetikának az az új eredménye, hogy a köznépi temetők mitokondriális mintáinak csak mintegy 1–5%-a mutat ázsiai eredetű vonalat, míg a gazdag leletanyagú sírokban ez 23%. Ennek a csoportnak a moldvai csángók között található meg a párhuzama, míg a gyimesi csángók a köznépi típushoz állnak igen közel. Érdekes a tejemésztési képességek megoszlása is, amely azt mutatja, hogy a honfoglalók 80%-a nem tudta a tejet felnőtt korban megemészteni. Ez közel áll a nyelvrokaink adatához, viszont a mai magyar populációban az erre vonatkozó adat csak 37%.

A történeti nyelvtudomány legújabb eredményei jelentős módszertani finomítást hoztak. Különösen fontos az egyes nyelvágak közös, tehát örökölt és párhuzamos, azaz mindkét csoportban független, de azonos módon innovatív változásainak elválasztása. A nyelvi változások közül csak olyan feltételezhető, amely természetes nyelvekben előfordul, törlendők tehát azok az elemek, amelyek csak a hipotézisben szerepelnek. A történeti, a kontaktológiai és a tipológiai módszerek együttes használata sok új eredmény forrása lett. Az

ugor alapnyelv eddig elmaradt rekonstrukciója még csak kezdeteinél tart, de így is látható, hogy új eredményei elengedhetetlenek a magyar nyelv történetének vizsgálata során.

A magyar nyelv török jövevényszavainak legújabb vizsgálata nemcsak módszertanilag, hanem tartalmilag is új eredményeket hozott. Az átvevő magyar és az átadó török alakok rekonstrukciója, az átvett szavak morfológiai szerkezetének feltárása, a magyar nyelv adaptációs folyamatai számos eddig vitatott kérdést tudtak egyértelműen lezárni. A korábbi kutatásokhoz képest 130 új etimológia mennyiségileg is növelte a jövőben kutatható török jövevényszavak számát, ugyanakkor 70 – eddig az irodalomban töröknek (is) tartott – szóról derült ki, hogy török eredete nem fogadható el vagy nagyon bizonytalan. A legújabb kutatások különös hangsúlyt fektettek a szláv közvetítésű török és a szláv eredetű, de avar közvetítésű szóanyagra. Ez utóbbi az avar–szláv–magyar együttélés érdekes tanúja lehet.

Míg az avar nyelv kutatása források híján csak az avar kori címekre és nevekre szorítkozik, s ezek nem alapozhatják meg a kutatást, addig a Kárpát-medencei szlávok nyelvének kutatása új lendületet vett. A Kárpát-medence szláv népessége által beszélt ószláv nyelvjárás bolgáros délszláv jellegzetességei előtérbe kerültek. A sokat vitatott kérdés, hogy tudniillik mikor tűntek el a nazálisok abból a szláv nyelvből vagy nyelvjárásból, amelyből szláv jövevényszavaink származnak (*galamb, gomba, bolond* stb.) azzal a feltevéssel látszik megoldódni, hogy a nazálisok eltűnése a bolgár-szlávban dokumentálhatóan későbbi, mint 12–13. századi.

Közismert, hogy a 10. században az írásos források szűkössége, mondhatni majdnem teljes hiánya nehezíti a magyar honfoglalás korra vonatkozó adatok értékelését. Ezen sokat segít a névtan és különösen a helynevek új módszertanú vizsgálata. Persze óriási lépést jelentenek a Györffy-féle történeti földrajzi és diplomatikai kötetek, s bár ez az anyag sem a 10. századból való, hanem a 11. századdal kezdődik, mégis nagy segítséget ad többek között annak a folyamatnak a leírásához, ahogyan a magyarság a szláv kultúrát és nyelvet, a Kárpát-medence itt talált népeinek információit adaptálta, átvette és használta. A magyarul használt szláv helynevek fontos új eredményeket adnak a helyi lakosság asszimilációjához és a magyar kultúra honfoglalás kori állapotának leírásához is.

Sokan szeretnék, ha valahonnan felbukkanna a honfoglaló magyarok ősköltészete vagy legalább annak egy hosszabb-rövidebb darabja, s ha erre nincs is remény, a motívumkutatás ma már nemcsak az elveszett folklórszöveg egyes motívumait tudja rekonstruálni, hanem azokat képes társadalmi rétegekhez is kötni. Nyilvánvaló, hogy a turulmonda és a csodaszarvas motívuma más-más társadalmi rétegeket szolgált. Archaikus

imáink pedig rejthetnek ősi magyar találós kérdéseket, mint például a *hegyre hágok – lejtőre lépek*.

A magyar ősvallás kutatása mindig a nyelvészet hatása alatt állt, s ez még kitűnő nyelvészeket is befolyásolt, akik az ősvallás rekonstrukcióját nyelvészeti elemzésekkel akarták megoldani. Ha ez nem is sikerült, újabb kutatások új próbálkozásokkal jelentkeznek. A motívumok vándorlása természetesen jól ismert a folklórisztika művelőinek körében, s hasonló motívumok felbukkanása egyes helyeken okozhat meglepetéseket a magyar ősvallás rekonstrukciója esetén is. Mégsem lehet kétséges, hogy a honfoglalás kori magyarság már a tengrizmus szintjén állt, ami természetesen nem jelenti, hogy a samanizmus ismeretlen volt.

Más kérdés, hogy a táltos szavunk által jelölt jelenségről mit gondolunk. A szó esetleges ugor vagy török eredete még mindig nyitott kérdés, bár jelenleg a török felé hajlik a bizonyítékok nagyobb része. Hogy a magyar táltos képzetének fontos elemei a Balkán felé mutatnak, ez a legújabb kutatások igen figyelemreméltó eredménye. S ehhez csatlakozik a regölés fogalomvilága szintén déli elemekkel, amelyek egészen Bizáncig nyúlhatnak. Ehhez nem lesz nehéz régészeti párhuzamokat találni, akár már az avar kori anyagban is.

A magyar szellemi kultúra szerves része népzeneink kialakulása, korai rétegeinek kutatása, és itt is sok új eredményről értesültünk. Archaikus siratóénekeink közel állnak az obi-ugor népek dallamvilágához, míg a pentaton dallamok régebbi rétege, a magyar pszalmódizáló dallamok egy nagy közös, keleten is előforduló zenei világból erednek, és csak a magyarság erdélyi és moldvai csoportjánál ismert. A kis hangterjedelmű pentaton párhuzamait leginkább a Volga vidékén, míg a nagy ívű, kvintváltással vagy anélkül ereszkedő pentaton réteg párhuzamai egész Kelet-Euráziában, sőt az amerikai indiánok között is fellelhetőek. Mindezek alapján bátran kimondhatjuk, hogy zenei anyanyelvünk alapjai a honfoglalás előtti időből származnak.

Ha az őstörténet kategóriát szigorúan vesszük, akkor nem beszélhetünk írásos forrásokról, azonban a magyar történettudomány bevett és hagyományos gyakorlata szerint a magyar őstörténet vagy a honfoglalásig vagy az államalapításig terjed. S ez több, most itt nem részletezendő okból érthető és elfogadható, így le kell tennünk arról, hogy a Kristó Gyula és az általam javasolt „korai magyar történelem” terminust alkalmazzuk. Ez viszont azzal jár, hogy számba kell vennünk az írásos forrásokat is. A muszlim források területén a feltáró munka a szöveghagyományozás részleteinek filológiai felderítésénél tart, ami más írásos források esetében már régebben megtörtént. Ennek különös jelentősége van az elveszett eredeti szövegek rekonstrukciója szempontjából. Érthető, hogy ennek a gondos filológiai munkának a során egy-két eddig nem ismert adat is előkerült.

A bizánci szövegek kutatása, feltárása és új, korszerű módszerek szerinti kiadása is öröndetesen halad. Természetesen nem közömbös a bizánci szövegek forrásainak megállapítása sem. A nevezetes *De Administrando Imperio* magyarokról szóló 38. fejezete nem közvetlenül egy magyar követ elbeszélése, hanem annak lejegyzése, és későbbi időben került be a császár neve által jegyzett műbe. Ez felold bizonyos kronológiai nehézségeket. Ugyanakkor túlságosan élesnek tartom azt a vitát, ami a császár szerzői mivolta körül megjelent. Ebben a korban a szerzőség egészen mást jelentett, mint manapság. Hogy a mű kompiláció, azt régóta tudjuk. Viszont a szöveg interpunkcióinak részletes feltárása és a kor gyakorlatának rögzítése valóban számos új olvasathoz, értelmezéshez vezetett és még vezethet.

Latin nyelvű forrásaink feltárása természetesen előbbre tart, hiszen azokon nem pusztán a magyar tudomány dolgozik régóta. Alapjában véve a legkorábbi utalások területén nincs lényeges új forrás, ami nem jelenti azt, hogy az ebben az irdatlan mennyiségű anyagban a jövőben ilyen nem található majd. Erre jó példa az a 10. század eleji észak-franciaországi Horatius-glossza, amely a Hungri fegyverzetéről ír. Öröndetes néhány forrás származási helyének és keletkezési idejének a pontosítása, mint például Dadó verduni püspök magyarokkal foglalkozó írásáé. Számos közismert forrás újabb szövegfilációja – újabb kéziratok előkerülése következtében – megváltozott. Pontosabban tudni valamit, annyit jelent, mint jobban tudni.

Fontos feladata a történettudománynak, hogy ne csak a politikai és gazdaságtörténetet, hanem a közösségi tudat alakulását, történetét is vizsgálja. Ehhez az igen nehezen kutatható területhez azonban csak a legnagyobb körültekintéssel szabad közelíteni. Vándormotívumok régisége és ősmagyar volta nem keverhető össze. Ami pedig az Attilától való leszármazást illeti, az minden steppei népnél megtalálható, egészen Dzsingisz kánig, így például a dunai bolgárok hagyományában is. A sokat tárgyalt kardmotívum azonban aligha keleti hozadék.

Hogy sikerül-e a magyarországi latin forrásokban már felbukkanó székely rovásírást az előzményeivel közvetlenül összekötni, még nem véglegesen eldöntött kérdés. Az egyre szaporodó úgynevezett keleti rovásírásos emlékek azonban ígéretesek. Segíteni fogja ennek a „hiányzó láncszemnek” a keresését az az öröndetes fejlemény, hogy újabb rovásírásos emlékek kerültek elő, és remény van arra, hogy Sebestyén Gyula 1915-ben megjelent munkája után hiteles székely rovásírásos emlékeink kritikai kiadása (a centenáriumra?) elkészüljön. A szerencsés és a szorgalmas filológia itt is hozott újat, például a nikolsburgi rovásírásos ábécé körül.

Ha a középkor kutatójának feladatkörébe tartozik a hagyomány és a közösségi tudat feltárása, még inkább így van a mai közgondolkodást már befolyásoló újkori őstörténetkép feltárójának. S joggal mutat rá a kutatás, hogy ezek az őstörténeti képek politikai célokat szolgáltak, s az azokon való módosítgatások sem fakadtak sok esetben más forrásból. Hogy e nézetek mögött milyen indulatok és milyen érzelmek álltak, azt sajnálattal kell olvasnunk, de akik ismerik a reformáció magyar irodalmát, nem nagyon csodálkoznak. Hogy a Világos utáni köztudat hogyan kereste a fogódzókat a nemzeti lelkület egyensúlyának visszaállítására, egyben bekapcsolódva az európai történetfilozófiai vitákba, a mai értelmiség számára is tanulságos.

A történészek és a filozófusok olvasottsága a 19. század közepén sem volt mindig alaposnak mondható, az őstörténetre vonatkozó nézeteik kivonata mégis „alászállott”, másodlagos folklórtartalommá vált. A kor mindennapi történeti tudatát a kalendáriumok bölcsessége és a népszerűsítő ponyva- vagy populáris irodalom alakította, s nagyrészt alakítja ma is. Hogy ebben azután legkiválóbb íróink is részt vettek – inkább a minőséget, mint a tartalmat féltve – az még mai tankönyveinkben is tükröződik. Ebből az irodalomból azután népi narratívák alakultak, hol biblikus, hol mitológiai, hol áltörténelmi formában.

Tisztelettel kell adóznunk azok előtt, akik – szembe fordulva az elüzletiesedett, giccsel és hangoskodással terjesztett magyarkodással – a valódi hagyományok újraéledését és újratereztetését kísérik meg. Hogy milyen nehéz egy honfoglalás kori új rekonstrukciója, csak az tudja igazán, aki szaktudással és kellő alázattal fordul a probléma felé. A hagyományőrzésnek ma már két alapvető irányzata van: az egyik rekonstruál, a másik destruál. Az egyik feladatát a valóság kereséseként fogja fel, a másik a valóság helyett az üzletet, a pénzt keresi. Az egyik nehéz, a másik könnyű út. S bár nem szabad csodálkoznunk, hogy sokan választják a könnyebb utat, a célravezető, a hagyományokat valóban tisztelő, felelevenítő és megőrző szaktudás a jövő útja.

S bár utóbbi szavaim az utolsó szekció három előadására vonatkoztak, tulajdonképpen érvényesek az egész őstörténeti konferenciára. A magas színvonal csak nagyon nagy munkabefektetéssel érhető el, s éppen a Magyar Tudományos Akadémia az a hely, ahol a tudományos színvonalat minden körülmények között a látszat elé kell helyezni.

Ezért köszönöm a szervezők, előadók, elnökök munkáját, a hallgatóság figyelmét, és ezzel a konferenciát bezárom.